

Corjo Jansen, met medewerking van Derk Venema, ***De Hoge Raad en de Tweede Wereldoorlog. Recht en rechtsbeoefening in de jaren 1930-1950*** (Amsterdam: Boom, 2011, 359 pp., ISBN 978 94 6105 664 1).

Het begon zo hoopgevend. Op 29 mei 1940, twee weken na de Nederlandse capitulatie, verklaarde de zojuist geïnstalleerde Duitse rijkscommissaris dat het Nederlandse bestuur en de Nederlandse justitie in tact zouden worden gelaten. Het bestuur zou zijn werk kunnen voortzetten: de rechtspraak zou haar onafhankelijkheid behouden. Binnen enkele maanden was aan dat laatste echter al flink getornd. Recht spreken ‘in naam van de koningin’ was in de vroege zomer van 1940 verboden. Niet veel later werden Nederlandse ambtenaren verplicht de zogeheten ariërverklaring te ondertekenen: het ontslag van joodse ambtenaren – onder wie negen (voorheen onafzetbare) rechters – volgde.

Eén van die ontslagen rechters was Lodewijk Visser, de president van de Hoge Raad. Binnen de Raad werd het bericht van zijn ontslag gelaten ontvangen. De raadsleden slikten deze Duitse ingreep, zoals zij nagenoeg alle hierop volgende ingrepen zouden slikken. Zo maakten zij in juli 1941 geen bezwaar tegen de benoeming van de Duitsgezinde Johannes van Loon als Vissers opvolger, hoewel Van Loon geen raadslid was en zelfs in het geheel geen rechterlijke ervaring had. Een paar maanden daarna accepteerden zij eveneens dat de Duitse bezetter de wettelijk gestelde leeftijdsgrens voor rechters verlaagde. Ook in de Hoge Raad ontstonden hierdoor vacatures, die stuk voor stuk werden opgevuld door (politieke) vrienden van de zeer sterk collaborerende Nederlandse secretaris-generaal van Justitie. Wederom geen protest. Nederlands hoogste rechtscollege vermeed de confrontatie met de bezetter, boog telkens mee. Het dieptepunt werd bereikt in januari 1942, toen de strafkamer van de Hoge Raad het zogeheten Toetsingsarrest wees. Goed en wel kwam het er op neer, dat de Hoge Raad met dit arrest verordeningen van het bezettingsregime gelijkstelde aan de wet en toetsing van die verordeningen (aan het Landoorlogsreglement) niet geoorloofd achtte.

Vooraf dit arrest is de Hoge Raad op bijtende kritiek komen te staan. De vermaarde Leidse hoogleraar Cleveringa vond het bijvoorbeeld ‘onvergeeflijk’ dat de Hoge Raad niet toetste. Het naoorlogse verweer van de raadsleden, dat zij waren aangebleven en hadden meegegeven ‘om erger te voorkomen’, kon op weinig bijval rekenen. In een brief uit juni 1945 laakte de uit Londen teruggekeerde premier Gerbrandy hun houding en spoorde hij hen aan vrijwillig op te stappen. Dat zouden zij niet doen: vijf leden,

waaronder Van Loon, werden door de rechter ter verantwoording geroepen en uit hun functie gezet; de overige leden bleven.

Over de Hoge Raad in oorlogstijd is al veel geschreven, maar het recent verschenen boek van de rechtshistoricus Corjo Jansen is zonder meer een aanwinst. Hoewel ook deze auteur het oordeel niet schuwt – ook hij vindt dat de Hoge Raad ‘wel heel sterk heeft meegebogen’ (313) – is zijn boek geordend rond de vraag naar het waarom: waarom koos de Raad voor zwijgen en buigen? Jansen zoekt het antwoord bovenal in de rechtsgeschiedenis in Nederland. Traditioneel vrij legalistisch geïoriënteerd maakte de Hoge Raad de Aanwijzingen van de regering uit 1937 tot zijn richtsnoer: de leden bleven dus aan, omdat zij ervan waren overtuigd dat dat was wat de regering voorschreef. Verzet tegen de bezetter zou er volgens hen toe leiden dat zij van hun post zouden worden verwijderd en de Hoge Raad geheel in handen van de bezetter terecht zou komen.

Zoals al uit diverse andere studies is gebleken, is deze redeneerwijze niet uniek: bestuursambtenaren waren in het algemeen ook geneigd veel te verdragen om vervanging door een NSB’er te verhinderen. Maar Jansen laat overtuigend zien, dat er bij de raadsleden nog iets anders meespeelde. Voor hen was de traditionele scheiding der machten heilig: zoals het bestuur zich niet had te begeven op het terrein van de rechtspraak, zo diende de rechter zich niet te bemoeien met politieke en bestuurlijke aangelegenheden. Deze zienswijze werd gehandhaafd in bezettingstijd en stond een principieel, gebundeld verzet tegen het Duitse regime in de weg.

In zijn poging de opstelling van de Hoge Raad te verklaren door deze te plaatsen in een langere rechtshistorische traditie is Jansen geslaagd. Het is verder een verdienste dat hij de toch wat zware juridische kost verteerbaar weet te maken. Jansen mijdt vakjargon en strooit gul met citaten van de hoofdrolspelers, wat de leesbaarheid zonder meer ten goede komt. Toch blijven die hoofdrolspelers – Van Loon, Visser, raadslid Van den Dries, en anderen – wat schimmig. Jansen schetst hun portretten, maar diepte krijgen deze niet. Jansen signaleert ook wel allerlei verbanden en dwarsverbanden – in milieu, opleiding, carrière (de ‘Indische connectie’) – maar deze signalen blijven als het ware in de lucht hangen. Voor een (nog) beter begrip had Jansen in zijn zoektocht naar verklaringen meer aandacht mogen besteden (en gewicht moeten toekennen) aan deze persoonsgebonden factoren. Rechtspraak is uiteindelijk mensenwerk, zoals men pleegt te zeggen, en dat geldt ook voor rechtspraak in oorlogstijd.

Geraldien von Frijtag Drabbe Künzel, Universiteit Utrecht